

III. fejezet

A párizsi békekonferencia máig ható következményei

1. **Komáromi László:** A területi népszavazások kérdése az első világháború után, különös tekintettel Magyarországra
2. **Szabó István:** Trianon hatása a közjogi tradíciókra
3. **Bodó Barna:** Tegnap és holnap között – emlékjelek sorsa a Bánságban 1918 után

*Komáromi László**

A TERÜLETI NÉPSZAVAZÁSOK KÉRDÉSE AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚ UTÁN, KÜLÖNÖS TEKINTETTEL MAGYARORSZÁGRA

1 Bevezetés

„Egyetlen béke sem lehet tartós, amely nem ismeri és fogadja el azt az alapelvet, miszerint a kormányok minden hatalmukat a kormányzottak jóváhagyásából nyerik, és sehol, senkinek nincs joga, hogy a népeket egyik szuverenitásból egy másikba helyezze át, mintha csak vagyontárgyak lennének.”¹

Woodrow Wilson elnök gyakran idézett 1917. január 22-ei, a Szenátushoz intézett és az európai békéről szóló beszédét leginkább úgy értelmezik, mint az első fontos elköteleződését az önrendelkezési jog alapelve mellett. Az első világháborút követően a vesztes államok rendszeresen utaltak erre az eszmére, mivel úgy hitték, hogy elkerülhetik a jelentős területvesztést, ha tiszteletben tartják a béketárgyalások során a legnagyobb győztes hatalom elnöke által támogatott alapelvet. Wilson kijelentése a régi amerikai hagyomány kifejezése volt a „kormányzottak jóváhagyásának”² szükségességéről, amely

* Egyetemi docens, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Budapest, Jog- és Államtudományi Kar, Jogtörténeti Tanszék, H-1088 Budapest, Szentkirályi utca 28–30, komaromi.laszlo@jak.ppk.hu.

¹ Később így folytatja: „Ezért aztán azt javaslom, hogy a nemzeteknek a Monroe elnök doktrínájának megfelelően, egyetértésben el kellene fogadniuk, hogy egyetlen nemzet sem törekedhet arra, hogy más nemzet vagy nép fölé terjessze államközösségét, hogy minden népnek meg kell legyen a szabadsága, hogy döntsön arról, mely államközösséghez kíván tartozni, dönthessen saját fejlődéséről, korlátok, fenyegetések, félelem nélkül, a kicsik éppúgy, mint a nagyok.” Ld. DiNuncio, Mario R. (ed.): *Woodrow Wilson: Essential Writings and Speeches of the Scholar-President*. New York – London: New York University Press. 2006, 394, 396.

² Thüerer, Gerhard: *Das Selbstbestimmungsrecht der Völker mit einem Exkurs zur Jurafrage*. Bern: Stämpfli. 1976, 15, 27–28.

már elhangzott az 1776. július 4-i Függetlenségi Nyilatkozatban,³ majd számos másik deklaráció követte 1917-ben és 1918-ban.⁴ A szövetség-

³ „Magától értetődőnek tartjuk azokat az igazságokat, hogy minden ember egyenlőként teremtett, az embert teremtője olyan elidegeníthetetlen Jogokkal ruházta fel, amelyekről le nem mondhat, s ezek közé a jogok közé tartozik a jog az Élethez és a Szabadsághoz, valamint a jog a Boldogságra való törekvése. Ezeknek a jogoknak a biztosítására az Emberek Kormányzatokat létesítenek, amelyeknek törvényes hatalma a kormányzottak beleegyezésén nyugszik. Ha bármikor, bármely Kormányforma alkalmatlanná válik e célok megvalósítására, a nép Joga, hogy az ilyen kormányzatot megváltoztassa vagy eltörölje, és új Kormányzatot létesítsen, olyan elvek alapítva és hatalmát olyan módon szervezve, amely jobban védi Biztonságát, és jobban elősegíti Boldogulását.” Ford.: Vecseklőy József: *Az Amerikai Egyesült Államok népének Függetlenségi Nyilatkozata*. Budapest: Rózsavölgyi. É. n. Vö.: Jayne, Allen: *Jefferson's Declaration of Independence: Origins, Philosophy, and Theolog*. Lexington, Kentucky: The University Press of Kentucky. 1998, 175.

⁴ A Kongresszushoz intézett, 1917. április 2-ai beszéd: „Örömmel látjuk a tényeket leplezetlenül és álca nélkül, így harcolhatunk a legvégső békéért a világon, és a népek felszabadításáért, ideértve a német népeket is: a kis és nagy nemzetek jogaiért, minden ember előjogáért, hogy megválaszthassa saját életmódját és engedelmisségét. A világot biztonságossá kell tenni a demokrácia számára. Békéjének a politikai szabadság kipróbált alapjaira kell helyeződnie. Nem szolgálhatunk önző célokat. Nem kívánunk hódítást, nem kívánunk dominanciát.” Hart, Albert Bushnell (ed.): *Selected Addresses and Public Papers of Woodrow Wilson*. Honolulu, Hawaii: University Press of the Pacific. 2002, 195. A Kongresszushoz intézett, 1918. február 11-ei beszéd: Először, hogy a végső rendezés minden egyes része az adott eset lényegi igazságán alapszik és olyan kiigazításokon, amelyek a legnagyobb valószínűséggel vezetnek tartós békéhez; másodsor, hogy a népekkel és a területekkel nem lehet oly módon barte-rezni az államközösségek között, mintha azok árucikkek vagy bábuk lennének egy társasjátékban, még akkor is, ha a hatalmi egyensúlyok – mindörökre hitelvesztett – nagyívű játékaról van szó; de harmadszor, eme háborúból fakadó minden területi megállapodásnak az érintett lakosság legnagyobb hasznára kell történnie, érdekeik legmagasabb szintű figyelembevételével, és nem pedig a rivalizáló államok kompromisszuma vagy pusztá kiigazítása okán; és negyedszer, minden alaposan megfogalmazott nemzeti célnak az elérhető legnagyobb hatásokkal kell teljesülnie, amely csak lehetséges a viszálykodás és antagonizmus új vagy állandóan ismétlődő eleme nélkül. Lansing, Robert: *The Peace Negotiations*. Fairfield, IA: 1st World Library – Literary Society. 2004, 317–318. Wilson beszéde, 1918. július 4, Mount Vernon: „Minden kérdés elrendezése, legyen akár területi, államközösségi, gazdasági vagy politikai kapcsolati, a közvetlenül érintett népek beleegyezésének talaján kell létrejöjjön, nem pedig egy másik nemzet vagy nép anyagi érdekeltségén vagy előnyén kell alapulnia, amely saját külső befolyását vagy fölényét szolgálja. (Wilson „négy pontjából” a másodikként is ismeretes.) Wilson, Woodrow: *Address of President Wilson Delivered at Mount Vernon, July 4, 1918*. Washington. 1918, 4-5. (archive.org). Idézi: Mattern, Johannes: *The Employment of the Plebiscite in the Determination of Sovereignty*. Baltimore: The Johns Hopkins Press. 1921, 176–177.

gesek vezető politikusai hasonló alapelvekről tettek kijelentéseket a világháború vége előtt,⁵ és az európaiak nem álltak távol attól, hogy adótnak vegyék, hogy a háború utáni rendezés alapvetően más doktrínákon fognak alapulni, mint azok a békeszerződések, amelyeket a nagyhatalmak a XIX. század során, a háborús konfliktusokat követően aláírtak. Wilson kijelentései nagyban hozzájárultak az Európán kívüli nemzetek egyre erősödő elvárásaihoz, akik arra számítottak, hogy megszabadulnak gyarmatosítóiktól, és megerősítve érezték magukat abban, hogy mozgalmakat és felkeléseket szervezzenek ennek elérésére.⁶

Ezek a megnyilatkozások azonban tág teret biztosítottak az értelmezésnek, még akkor is, ha idővel egyre pontosabbá váltak. Nem volt tisztázott, hogy mit jelent az „önrendelkezés”, a népek azon joga, hogy szabadon „meghatározhassák saját politikai rendszerüket”: vajon függetlenséget vagy autonómiát értettek ez alatt? A „nép” kifejezés is utalhatott az „államra”, a „nemzetre” és a „nemzet részére” is, és az is kérdéses volt, ki jogosult dönteni az „önrendelkezés” kérdésében.⁷ Egyik lehetséges megoldásként merült fel a plebiszcitum eszköze, mint olyan terület érintett lakói körében tartott közvetlen népszavazás, amely terület státusza vitára ad okot. Ezen megoldás történelmi példái egészen a középkorig nyúlnak vissza.⁸ Ami a modern időköt illeti, éltek a területi népszavazással a francia forradalom során, aztán az olasz egyesítési folyamatban, de az ilyen jellegű népszavazások gyakorisága erőteljesen visszaesett a XIX. század végén,⁹ és sem a területi változások gyakorlata, sem a nemzetközi közjog doktrínája nem alapozott arra az elképzelésre, hogy az államközösségben történő

⁵ Mattern 1921, *i. m.* 177–178.

⁶ Ld. pl. Egyiptom, India, Kína és Korea. Manela, Erez: *The Wilsonian Moment. Self-Determination and the International Origins of Anticolonial Nationalism*. New York: Oxford University Press. 2007.

⁷ Thüerer 1976, *i. m.* 28.

⁸ Mattern 1921, *i. m.* 28–53.

⁹ Wambaugh, Sarah: *Plebiscites since the World War. With a Collection of Official Documents*. Vol. I. Washington: Carnegie Endowment for International Peace. 1933, 3.

változásokat szükségszerűen meg kell előzze az érintett népek hozzájárulásának kifejezése.¹⁰

Mindazonáltal az eszme jelen volt, s első ízben hivatalosan egy békedekrétumban fogalmazták meg a szovjet munkások, katonák és parasztképviselők összoroszországi kongresszusán 1917. november 8-án, amikor ez a gyűlés minden hadviselő félnek azt ajánlotta, hogy kezdjenek béketárgyalásokba és követelte az „azonnali békét elcsatolások nélkül (azaz idegen terület elfoglalása nélkül, idegen nemzetiségek erőszakkal történő annektálása nélkül) és kártérítés nélkül”. Az idegen terület elcsatolása alatt a következőt értették: „bármely kis vagy gyenge nemzetiség elcsatolása egy nagy és erőteljes államhoz, az adott nemzetiség ezzel összefüggő vágyának és beleegyezésének határozott, egyértelmű és önkéntes kifejezése nélkül”. Azt is kimondták, hogy egyetlen nemzetet sem lehet „erőszakkal egy másik állam határain belül tartani”, és hogy az érintett nemzetek státuszát „szabad választással” lehessen eldönteni, népszavazás által, amelynek „az elcsatolni kívánó vagy nagyobb hatalommal bíró állam teljes hadseregének távoltartása mellett” kell lezajlania.¹¹ 1919 júniusában, a világháború befejezése után a szövetségesek, bár nem mondták ki konkrétan a „népszavazás” kifejezést, mégis nyilvánvalóan kiálltak amellett, hogy tartják magukat Wilsonnak a nemzetek önrendelkezésről alkotott elmélete mellett a háború utáni rendezés során, és a német kormány már 1918 októberében bejelentette, hogy elfogadja ezen alapelveket.¹²

¹⁰ Mattern 1921, *i. m.* 181–182.

¹¹ „Amennyiben egy nemzetet egy bizonyos Állam határain belül erőszakkal tartanak, ha nincs meg a joga a szabad, akarata szerinti választásra, függetlenül attól, vajon ezen óhajt nyomtatásban, gyűlésen, politikai pártok döntésén keresztül, lázadással vagy zendüléssel fejezi-e ki a nemzeti elnyomással szemben, a népszavazásnak az őt magához csatoló vagy a hatalmasabb nemzet hadseregének távoltartásával kell lezajlania; ha a gyengébb államnak nincs meg a joga arra, hogy nemzeti létének kérdésében döntsön, akkor ez a csatolás annektálás, azaz lefoglalás – erőszak.” Cumming, Caroline King – Pettit, Walter William (eds.): *Russian-American Relations, March, 1917 – March, 1920. Documents and Papers*. New York: Harcourt, Brace and Howe. 1920, 41–42. Ld. még Wambaugh 1933, *i. m.* 6.

¹² Wambaugh 1933, *i. m.* 12.

2 Népszavazások a békeszerződések alapján

A békeszerződések azonban végül nem váltották valóra a népszavazásokkal kapcsolatos elvárásokat. Az 1919 júniusában megkötött versailles-i szerződés csak öt népszavazásról rendelkezett: három a német-lengyel határ területét, egy a német-dán határt és egy a Saar-medencét érintette Németország és Franciaország között. Ezen kívül „egyoldalú népi konzultáció” folyt a német-belga határ kérdésében is, Eupen és Malmedy körzetében. A saint-germaini békeszerződés, amely a szövetségesek és a Német-Osztrák Köztársaság között jött létre 1919 szeptemberében, csak egyetlen népszavazást irányzott elő Karintiában.

Ami a német-dán határt illeti, Észak-Schleswig két zónája, amelyről már 1848 óta folyt a vita Dánia és Poroszország között, Dánia kérésére népszavazás tárgya lett. Ezeket a területeket a második Schleswig-háborúban, 1864-ben elcsatolták Dániától, és Poroszország és Ausztria közös felügyelete alá helyezték. Az 1866-os osztrák-porosz háború azonban véget vetett a közös irányításnak és az 1866-os prágai békeszerződés hat éven belül megtartandó népszavazást írt elő Észak-Schleswig hovatartozásának eldöntésére. Poroszország azonban nem tett eleget azon kötelességének, hogy megszervezze a szavazást. Dánia kérése az első világháborút követően tulajdonképpen a megelőző események következményének tekinthető. A szavazásokra 1920 februárjában és márciusában került sor, és az eredmények fényében az északi zóna Dániához került, a déli pedig továbbra is Németország része maradt.¹³

A német-lengyel határ ügyében a Lengyel Ügyekért Felelős Bizottság azt a javaslatot tette, hogy hozzanak létre egy „lengyel folyosót”, ami a Balti-tengerhez vezet. Ennek értelmében Nyugat-Poroszország, Gdansk városa, Poznan és Felső-Szilézia nagyobb része Lengyelországhoz került volna, Észak-Poroszországot pedig elvágták volna Németország fő területétől. A Bizottság csak Allensteinben javasolt nép-

¹³ Wambaugh 1933, i. m. 15–16, 46–98; ld. még Heuer, Jürgen: *Zur politischen, sozialen und ökonomischen Problematik der Volksabstimmungen in Schleswig 1920*. [Beiträge zur Sozial- und Wirtschaftsgeschichte, Vol. 5] Kiel: Kommissionsverlag Walter G. Mühlau. 1973.

szavazást, amely Észak-Poroszország szláv nemzetiségűek lakta, ám – vallási elköteleződés tekintetében – protestáns területe volt. Végül, Lloyd George indítványára, aki attól tartott, hogy Németország egyébként nem írja alá a békeszerződést, Gdansk félautonóm, városállami státuszt kapott, és Allensteinen kívül a szomszédos Marienwerder hovatartozásáról is népszavazás döntött. Szintén Lloyd George volt az, aki Felső-Sziléziában is népszavazást követelt, amely egy etnikailag nem egységes terület, de amely – a nemzeti érzelmeket és gazdasági szerepét tekintve is – mind a németek, mind a lengyelek számára kiemelkedő jelentőséggel bírt. Végül 1920 júniusában a szavazók nagy többsége Allensteinben és Marienwerderben is Németország javára döntött, és 1921 márciusában Felső-Sziléziában 60% szavazott Németországra és 40% Lengyelországra. Ebben az esetben az eredmények egyértelműen jelezték az etnikai határokat, az országhatárokat pedig ennek megfelelően állapították meg.¹⁴

A szövetségesek 1917. februári titkos megállapodása szerint a Saar-medencét Franciaországhoz kívánták csatolni, azonban Wilson elnök ellenezte ezt a tervet. Ennek köszönhetően Georges Clemenceau egy tizenöt évnyi átmeneti időszakot indítványozott a Nemzetek Szövetségének felügyelete alatt és egy azt követő népszavazást a terület jövőjét illetően. Végül 1933-ban a szavazók közel 91%-a úgy döntött, hogy visszatérnek Németországhoz.¹⁵

Eupen és Malmedy városát a Bécsi Kongresszus 1815-ben Poroszországhoz kapcsolta, de az első világháborút követően a belga delegátus igényt támasztott a területekre. Ennek okán „nyílt közvéleménykutatást” végeztek a következő módon: Németországnak vissza kellett szol-

¹⁴ Wambaugh 1933, *i. m.* 16–17, 99–141; ld. még Eichner, Karsten: *Briten, Franzosen und Italiener in Oberschlesien 1920–1922. Die Interalliierte Regierungs- und Plebiszitkommission im Spiegel der britischen Akten.* [Beihefte zum Jahrbuch der Schlesischen Friedrich-Wilhelms-Universität zu Breslau, ed. by Josef Joachim Menzel, issue XIII.] St. Katharinen: Scripta Mercaturae Verlag, 2002.

¹⁵ Wambaugh 1933, *i. m.* 411–441; Münch, Fritz: Saar Territory. In: Bernhard, Rudolf (ed.): *Encyclopedia of Public International Law.* Vol. IV, 1. Amsterdam: North-Holland. 2000, 271–273. További részletekért ld. Zenner, Maria: *Parteien und Politik im Saargebiet unter dem Völkerbundsregime 1920–1935.* Saarbrücken: Minerva-Verlag Thinnies & Nolte. 1966.

gáztatnia a területeket Belgium számára, és a Németország részeként tovább élni kívánó lakosoknak hat hónapon belül be kellett iratkozniuk egy névjegyzékbe. Végül a konzultáció eme formája – amely nem tekinthető az érintett népesség képviselőjében történő, elfogulatlan akaratnyilvánításnak¹⁶ – belga többséghez vezetett 1920 júliusában.¹⁷

Az Ausztria és a Szerb-Horvát-Szlovén Királyság közötti határ kérdésében a saint-germaini békeszerződés népszavazás megtartását írta elő a Klagenfurti-medencében, Karintiában, az etnikumát és anyanyelvét tekintve összetett lakosságú területen (német és szlovén ajkúak), de amely terület földrajzilag és gazdaságilag Ausztria elválaszthatatlan része volt. Mivel a Jugoszláv Ügyek Bizottságának nem sikerült közös álláspontot kialakítania, a Legfelsőbb Tanács a népszavazás mellett határozott, amely alapján a területet északi és déli zónára osztották. A népszavazást először a déli részen tartották meg, és csak akkor lett volna szükséges ezt északon is megrendezni, ha a többség Jugoszlávia mellett döntött volna. Végül 1920 októberében a déli zónában leadott szavazatok 60%-a Ausztria mellett szólt, így nem került sor a második népszavazásra az északi oldalon, a terület pedig Ausztria része maradt.¹⁸

A béketárgyalások során más területeken is javasolták vagy követelték a népszavazást. Az Elzász-Lotaringia régióban – amelyet Poroszország 1871-ben annektált – a liberális és baloldali körök évtizedekig küzdöttek a népszavazás megrendezéséért, a francia kormány azonban elutasította ezt a francia kitelepülőkre és a német lakosság német hódítás óta történő letelepedésére hivatkozva, mondván, a népszavazás csak az 1871-es „gaztettet” legitimálta volna. Végül a terület visszakerült Franciaországhoz.¹⁹

¹⁶ Held, Hermann J.: Der Friedensvertrag von Versailles in den Jahren 1919–1923. In: *Jahrbuch des öffentlichen Rechts der Gegenwart* 12(24) 1923, 320.

¹⁷ Wambaugh 1933, *i. m.* 18–19, 518–538.

¹⁸ Wambaugh 1933, *i. m.* 24–25, 42, 163–205. További részletekért ld. Valentin, Hellwig – Haiden, Susanne – Maier, Barbara (Hgs.): *Die Kärntner Volksabstimmung 1920 und die Geschichtsforschung. Leistungen, Defizite, Perspektiven.* Klagenfurt: Verlag Johannes Heyn. 2001.

¹⁹ Wambaugh 1933, *i. m.* 17–18.

Ausztria minden olyan területet illetően népszavazást kért, amelyet a szövetségesek el kívántak csatolni, így Dél-Tirolban, Cseh- és Morvaország, osztrák Szilézia, Stájerország és Krajna területén, de ezek a kérelmek süket fülekre találtak. Lengyelország és Csehszlovákia hevesen vitatta a Tescheni Hercegség és Szepes, valamint Árva környező területének kérdését, amelyek korábban Ausztria-Magyarországhoz tartoztak, és a Legfelsőbb Tanács úgy döntött, hogy népszavazással dönti el a kérdést, ám később felhagyott a tervével. Ami Kelet-Galíciát illeti – amely Lengyelország és Ukrajna között szított nézeteltérést –, a békeszerződés a 25 éves átmeneti időszak során megtartandó egyetlen népszavazást irányzott elő, de Lengyelország kifogással élt, és a Legfelsőbb Tanács végül elvetette az ötletet. A Nemzetek Ligájának azon erőfeszítése is kudarcot vallott, hogy népszavazást tartsanak Vilnius városának státuszáról, amelyet Lengyelország és Litvánia is magáénak követelt. Olaszország és Jugoszlávia Kelet-Isztrián, Fiumén és Dalmácián vitázott. Lloyd George és Wilson a népszavazás pártján állt, de Olaszország elutasította azt, és végül Isztria Olaszország része lett, Dalmáciát felosztották és Fiume szabadállami státuszt kapott (aztán 1924-ben Olaszország elfoglalta). Ahogyan Sarah Wambaugh fogalmaz: még akkor is, ha a párizsi békeszerződések sokkal nagyobb figyelmet szenteltek az önrendelkezés elvének, mint a korábbi szerződések, a szövetségesek minden fontos területen elkerülték a népszavazást Felső-Szilézia kivételével, és azon ritka esetekben, amikor mégis emellett döntöttek, leginkább kompromisszumként kezelték, hogy megmeneküljenek egy nehéz döntési helyzettől.²⁰

A békeszerződések értelmében megtartott népszavazásokat előzményeik alapján lehet csoportokra osztani. Néhányukat agresszió előzte meg, másokat nem. Karintiában például a Szlovén-Horvát-Szerb Állam (1918. december 1-jétől: Királyság) úgy próbálta lezárni az ügyet, hogy 1918 decembere és 1919 júniusa között három alkalommal is bevonult a területre. (A negyedik, szintén sikertelen kísérletük a népsza-

²⁰ Uo. 23–24, 26–28, 31–34, 42.

vazás után történt.) A halottak száma a karintiai oldalon 266 volt, a jugoszlávoknál 154.²¹

Felső-Sziléziában lengyel szeparatisták két felkelést is szítottak, egyet a szavazás előtt és egyet a szavazás után, mivel reménykedtek, hogy Lengyelországhoz tudják csatolni a területet. Óvatos becslések alapján a meggyilkoltak száma elérte a 2 859-et az 1918. novemberi német felkelés és a szövetségesek hatalmának 1922. júliusi véget érése között, mely időszakban a három felkelés követelte a legtöbb áldozatot.²² Észak-Schleswig esetében nem történt erőszakos cselekmény a népszavazás időszakában.

Fontos szem előtt tartani, hogy a népszavazás kezdeményezése nem mindig a vesztes féltől eredt, amely megpróbálta megtartani azt a területet, amelyet a győztesek elcsatolni kívánnak. Az Észak-Schleswigben tartott népszavazást például a semleges Dánia indítványozta az 1866-os prágai békeszerződésre hivatkozással, amely arra kötelezte Poroszországot, hogy rendezze meg a népszavazást, és amit ennek ellenére sem tartottak meg. Allenstein, Marienwerder és Felső-Szilézia esetében a brit békedelegáció és Lloyd George kezdeményezték a népszavazást, hogy elkerüljenek minden felesleges konfliktust Németországgal,²³ és biztosítsák, hogy a régiók jövője azok lakóinak akarata szerint dől el. A népszavazás ötletét a lengyel oldal ellenezte.²⁴ Hasonló módon, a Klagenfurti-medencében is népszavazást tartottak Jugoszlávia akarata ellenére, és nemcsak azért, mert Ausztria szavazást kívánt minden olyan német anyanyelvű területen, amelyet el kívántak csatolni, hanem azért is, mert a Jugoszláv Ügyek Bizottsága felismerte,

²¹ Fräss-Ehrfeld, Claudia: *Geschichte Kärntens*. Vol. 3, issue 2: *Kärnten 1918-1920. Abwehrkampf – Volksabstimmung, Identitätssuche*. Klagenfurt: Johannes Heyn. 2000, 156.

²² Wilson, Tim: *Fatal Violence in Upper Silesia, 1918-1922*. In: Bjork, James et al. (eds.): *Creating Nationality in Central Europe, 1880-1950. Modernity, Violence and (Be)longing in Upper Silesia*. New York: Routledge. 2016, 72. Mások úgy vélik, hogy a „Harmadik Sziléziai Felkelés” önmagában mintegy négyezer életet követelt 1921 májusában. Ld. Karch, Brendan: *Nation and Loyalty in a German-Polish Borderland. Upper Silesia, 1848-1960*. Cambridge: Cambridge University Press. 2018, 142.

²³ MacMillan, Margaret: *Paris 1919: Six Months that Changed the World*. New York: Random House. 2002, 220.

²⁴ Wambaugh 1933, *i. m.* 215.

hogy Karintia lakosságának többsége – osztrákok és szlovének egyaránt – nem támogatták a terület felosztását. Ily módon észszerűnek tűnt megkérdezni őket, ahelyett, hogy egyszerűen csak Jugoszláviához csatolták volna a Klagenfurti-medencét.²⁵ Általános tendenciaként talán megfogalmazható, hogy a győztes hatalmak nem ragaszkodtak a népszavazáshoz olyan területen, amelyet reményeik szerint győzelmük okán megszerezhettek (egyszerűen a *status quo post bellum* alapján, vagy többségükre, vagy a háború előtti elnyomott státuszukra hivatkozva).

3 A népszavazás kérdése a Magyarországgal folytatott béketárgyalások során

Ami Magyarország kérdését illeti, a háború utáni rendezést nem lehet megérteni az előzmények tanulmányozása nélkül. Az Osztrák-Magyar Királyság – ahogyan azt az 1867-es Kiegyezés megfogalmazta – a két ország uniójában alapult közös uralkodó vezetése alatt és közös ügyek által összekapcsoltan: ezek a külpolitika, a hadügy és a pénzügy voltak, amelyeket közös miniszterek irányítottak. A közélet egyéb kérdéseiben a különálló bécsi és budapesti parlamentek és kormányok határoztak. Mindamellet, az 51 millió lakosú kettős monarchia számos nemzetiséget fogott össze: 12 millió németajkút (24%) és 10 millió magyart (20%), akik a lakosság felét sem tették ki. Emellett éltek itt csehek (13%), lengyelek (10%), rutének (8%), románok (6,5%), horvátok (5%), szerbek (3–4%), szlovákok (4%), szlovének (2,5%) és olaszok (1,6%), mindannyian, mint etnikai kisebbségek, valamint boszniaiak és zsidók, akiket vallási kisebbségnek tekintettek.²⁶ Ezek a csoportok nem kaptak alkotmányos státuszt az osztrák-magyar kiegyezés alapján, kivéve a horvátokat, akik 1868 óta Magyarország autonóm részét képezték. Magyarországon az 1910-es statisztikai adatok alapján a magyar lakosság aránya mindössze 54,4% volt. A románokat (16,1%), a szlo-

²⁵ Uo. 173–177.

²⁶ Romsics Ignác: *A Trianoni Békeszerződés*. Budapest: Osiris Kiadó. ³2007, 9–10.

vákokat (10,7%), a németeket (10,4%), a ruténeket (2,5%) és a szerbeket (2,5%)²⁷ az oszthatatlan és egységes magyar politikai nemzet tagjainak tekintették, amely egyenlő jogokat biztosít minden tagjának. Habár biztosították számukra a jogot, hogy saját anyanyelvüket használják a közigazgatásban,²⁸ és törvény garantálta anyanyelvük használatát az alap- és középfokú oktatásban is, a késő XIX. század és a korai XX. század kultúrpolitikája megpróbálta magyarosítani az etnikai kisebbségeket. Ezek a próbálkozások az egyik oldalról, és az újonnan megalakult román és szerb nemzetállamok csábítása a másik oldalról táptalajt nyújtottak a legtöbb etnikai kisebbségnek, hogy célul tűzzék ki a monarchia föderalizációját, területi autonómia létrehozását, valamint szeparatista mozgalmak elindítását. Ezeket a kívánságokat azonban a magyar politikai elit elutasította, és a világháború előestéjén a kormány azon próbálkozása, hogy elejét vegye a nacionalista folyamatoknak, kudarcot vallott.²⁹ A szerb, a román és a cseh haderő előre nyomulása az ország déli, keleti és északi részén 1918 végén bátorításul szolgált az etnikai kisebbségeknek, hogy különböző képviselői szervezetek állítsanak fel, kinyilvánítsák függetlenségüket és a szomszédos nemzetállamokhoz való csatlakozásukat, s így *fait accompli*-t teremtsenek még a béketárgyalások előtt.³⁰

1918 októberében felkelés tört ki Budapesten és a korábbi ellenzék szociáldemokrata és radikális tagjai új kormányt alakítottak. Az új Károlyi-kormány nem ellenezte, hogy tág jogkört biztosítson a nemzetiségeknek, anélkül, hogy feladták volna a célt, hogy megőrizték az ország területi integritását. Jászi Oszkár, a kisebbségügyi miniszter, akit azzal bíztak meg, hogy készítse elő az etnikai kisebbségek autonómiájának tervét, egy „keleti Svájcot” kívánt létrehozni, azaz autonóm etnikai kantonok föderációját Magyarországon, amelyben minden területi egység képviseltette volna magát a központi kormányban. Támogatta azt az elképzelést is, hogy a nemzetiségi státuszát népszavazással

²⁷ Romsics, Ignác: *Hungary in the Twentieth Century*. Budapest: Corvina Kiadó – Osiris Kiadó. 1999, 39.

²⁸ 1868. évi XLIV. törvénycikk a nemzetiségi egyenjogúság tárgyában.

²⁹ Romsics 1999, *i. m.* 64–68.

³⁰ Romsics 2007, *i. m.* 61–64, 68, 71–73.

döntsék el. Ahogyan azt a *Kis káté a Magyarországon élő nemzetek önrendelkezési jogáról* című mű megfogalmazta:

„A magyar népkormány előre elfogadja a békekonferencia illetékességét egy olyan határozat szempontjából, hogy a hazai területen élő szlovákok és románok, szerbek és rutének népszavazás útján maguk határozhassák meg azt a jogukat, hogy melyik államterülethez kívánnak csatlakozni.”³¹

Ezeket a terveket azonban az etnikai kisebbségek képviselői elutasították, mivel ők ekkor már inkább elszakadni kívántak a magyar nemzetállamtól. Ennek ellenére a Károlyi-kormány még hitt benne, hogy a párizsi konferencia majd a wilsoni alapelvek nyomán fogalmazza meg a béke feltételeit, és emiatt nem tanúsított katonai ellenállást a benyomuló cseh, szerb és román csapatokkal szemben. A Magyarországi Szocialista Szövetséges Tanácsköztársaság, amely 1919 márciusa és augusztusa között irányította az országot, tett ugyan lépéseket az elfoglalt területek visszafoglalására, de végül eleget tett a Legfelsőbb Tanács azon követelésének, hogy evakuálja a Felvidék/Szlovákia visszafoglalt területeit, a román haderővel szemben keleten indított offenzívája pedig pár nap alatt összeomlott. A román csapatok augusztus elején elfoglalták a legtöbb területet, amely még megmaradt Magyarországból, beleértve Budapestet is, és a Tanácsköztársaság összeomlott.³²

A Legfelsőbb Tanács a magyar kormányt csak 1919. december elején hívta meg a békekonferenciára.³³ Ahogyan az Apponyi Albert, a békedelegáció vezetőjének szavaiból kiderül, a magyar álláspont a Magyarország történelmi területének integritásához való ragaszkodáson alapult, a kormány azonban késznek mutatkozott területi népszavazás kiírására, hogy érvényre juttassa a nemzeti önrendelkezés alapelvét

³¹ Domokos László: *Kis káté a Magyarországon élő nemzetek önrendelkezési jogáról*. Budapest: Lantos A. Könyvkereskedése. 1919, 15.

³² Romsics 1999, i. m. 91–94, 98–99, 105–108; Romsics 2007, i. m. 73–78, 97–100, 104–106, 110.

³³ Galántai József: *A trinononi békekötés 1920. A párizsi meghívástól a ratifikálásig*. Budapest: Gondolat Kiadó. 1990, 61.

is.³⁴ Ennek nyomán az előkészítő jegyzékek, amelyeket már a delegáció Párizsba érkezése előtt megírtak a szövetségesek számára, főként történelmi érvelésen alapultak, mint például a magyar állam ezeréves fennállása és Magyarország küzdelme Európa megvédése érdekében az oszmán expanzióval szemben. Gazdasági érveket is megfogalmaztak, amelyek azt voltak hivatottak demonstrálni, hogy a Kárpát-medence organikus gazdasági egységet képez, amelyet észszerű fenntartani a továbbiakban is.³⁵ Mindazonáltal az 1920. január 14-i, II. sz. úgynevezett bemutatkozó jegyzék kimondta, hogy

„Amikor ezt az egységet hangsúlyozza, a Magyar Békeküldöttség nem óhajtja és nem kéri a háború előtti status quo fenntartását!” [...] „Kérjük tehát a Legfelsőbb Tanácsot, adjon mindenképp a magyar népnek és a magyar földön élő nemzetiségeknek alkalmat arra, hogy megbeszélés és kölcsönös megegyezés útján maguk szabják meg jövőendő életüknek és viszonyuknak kereteit.”³⁶

Az erdélyi kérdésről szóló VIII. sz. jegyzék pedig leszögezte, hogy még ha Erdély Románia részévé válna is, az csakis az ott élő népek döntésén alapulhat. De az államjogi hovatartozástól függetlenül is széleskörű politikai autonómiát irányzott elő a teljes terület számára.³⁷

A magyar delegáció január 15-én kapta meg a békefeltételeket. A tervezet előrevetítette Magyarország területe közel kétharmadának elcsatolását, amely 3,3 millió magyar nemzetiségű lakost érintett. Mikor Apponyi Albert másnap beszédet intézett az öt nagyhatalom képviselőihez, kifejezetten utalt arra az ellentmondásra, amely szemmel lát-

³⁴ Romsics 2007, i. m. 119.

³⁵ Szarka László: A magyar békejegyzékek érvrendszere és a trianoni békeszerződés. In: Szarka László (szerk.): *Duna-táji dilemmák. Nemzeti kisebbségek – kisebbségi politika a 20. századi Kelet-Közép-Európában*. Budapest: Ister Könyvkiadó. 1998, 128–136.

³⁶ M. Kir. Külügyminisztérium (szerk.): *A magyar béketárgyalások. Jelentés a magyar békeküldöttség működéséről Neuilly s/S.-ben 1920 januárius-március havában*. Vol. I. Budapest: M. Kir. Tudományegyetemi Nyomda. 1921, 17. Részben idézi: Szarka 1998, i. m. 350. 12. végjegyzet és Romsics 2007, i. m. 122.

³⁷ M. Kir. Külügyminisztérium 1920, i. m. Vol. I. 125, 133.

ható volt a szövetséges nagyhatalmak által kinyilatkoztatott alapelvek és a magyar ügy tervezett rendezése között. Népszavazás kiírását is kérte, hogy megtudják az érintett lakosság akaratát:

„Amidőn ezt követeljük, hivatkozunk Wilson elnök úr által oly kiválóan szavakba öntött nagy eszmére, amely szerint az embereknek egyetlen kapcsolata, az államok lakosságának egyetlen része sem helyezhető akarata, megkérdésezése nélkül, mint valami marhanyáj, egy idegen állam fennhatósága alá. Ennek a nagy eszmének a nevében, amely különben az erkölcsi alapon nyugvó egészséges emberi felfogásnak egy axiómája, követeljük a népszavazást hazánk azon részeire vonatkozólag, amelyet tőlünk most elszakítani akarnak. Kijelentem, hogy előre is alávétjük magunkat e népszavazás eredményének, bármi legyen is az. Természetesen követeljük, hogy a népszavazás olyan körülmények között tartassék meg, hogy annak szabadsága biztosítva legyen.”³⁸

A beszédet követően bemutatásra került egy térkép is, amely szemléltette a Kárpát-medence lakosságának nemzetiségi megoszlását, és azt is, hogy a tervezett új határok mennyire nincsenek összhangban az etnikai határokkal.

A népszavazás iránti kérelmet a magyar delegáció hivatalos válaszigjegyzékben is megismételte a február 12-i békefeltételekre reagálva.³⁹ A jegyzék meghatározta a szavazás szervezésének szabályait. Leszögezte, hogy Magyarország aktuális határai és a szerződéstervezetben megjelölt határok közötti területeken népszavazást kell tartani. Az indítvány felhatalmazta volna a szövetséges hatalmaknak egy e célra létrehozandó bizottságát és a magyar kormány képviselőit, hogy jelöljék ki azokat a területeket, ahol népszavazást kell tartani. A magyar delegáció válaszában arról is rendelkezett, hogy a népszavazási zóná-

³⁸ Kir. Külügyminisztérium 1920, *i. m.* Vol. I. 278. Vö.: Deák, Francis: *Hungary at the Paris Peace Conference. The Diplomatic History of the Treaty of Trianon.* New York: Morningside Heights - Columbia University Press. 1942, 543.

³⁹ M. Kir. Külügyminisztérium 1921, *i. m.* Vol. II, 2.

kat az etnikai megosztásra tekintettel kell meghatározni, de ugyanakkor a gazdasági körülményeket is figyelembe kell venni. A régiók tekintetében is érkezett javaslat.⁴⁰ Emellett a magyar delegáció hivatalos válaszában kitért arra is, hogy egy különleges bizottságot kellene felállítani, amelynek feladata a végső határok megrajzolása lenne, összhangban a szavazások kimenetelével.⁴¹

A szövetséges nagyhatalmak május elején reagáltak Apponyi kifogásaira és követeléseire, és elutasítottak mindennemű módosítást a békefeltételekben lefektetett területi felosztással kapcsolatban. Mint írták: „meggyőződtek arról, hogy az általuk megállapított határok minden megbolygatása súlyosabb következményekkel járna, mint amelyeket a magyar Békelegáció felemlít”. A válaszban a következőket is megfogalmazták:

„Közép-Európa néprajzi viszonyai valóban olyanok, hogy lehetetlen, hogy a politikai határok az egész vonalon egybeessenek az etnikai határokkal.” [...] „Ha a Szövetséges és Társult Hatalmak fölöslegesnek tartották, hogy a népesség ilyen irányú megkérdezéséhez folyamodjanak, ez azért történt, mert meggyőződtek róla, hogy ha ez a megkérdezés az őszinte véleménynyilvánítás teljes biztosításával történnék, nem vezetne számbavehetően más eredményre, mint amilyenre Közép-Európa néprajzi viszonyainak és nemzeti aspirációinak tüzetes vizsgálata vezette a Hatalmakat. A népek akarata megnyilatkozott 1918. október és november havában, a kettős monarchia összeomlásakor, amikor

⁴⁰ Sajnos, a Magyar Külügyminisztérium (ld. 37. l.) vaskos kötetei nem tartalmazzák ezt a javaslatot. Romsics azonban publikált egy térképet, amelyet a magyar diplomácia nyújtott be a francia partnereknek. Ez jelzi azokat a területeket, amelyeket a magyar diplomácia feltétel nélkül magáénak követelt, és egyéb zónákat – Eperjes és Kárpátalja, a Temes-vidék és Burgenland – amelyek jövőjével kapcsolatban Magyarország népszavazást javasolt. Ld. Romsics 2007, *i. m.* 139.

⁴¹ *Uo.* 3–4. Galántai úgy véli, hogy a részleges népszavazás elképzelése közelebb állt a realitáshoz, mint egyéb igények, a magyar delegáció érvelésének fő vonala azonban nem változott. Ld. Galántai 1990, *i. m.* 99. Romsics rámutat, hogy a történelmi jogon és földrajzi-gazdasági egységen alapuló elmozdulás az érvelésben akként értelmezendő, mint elmozdulás a népek önrendelkezésének érvelése irányába, népszavazáson keresztül. Ld. Romsics 2007, *i. m.* 129.

a soká elnyomott nemzetiségek egyesültek olasz, román, jugoszláv vagy csehszlovák testvéreikkel.”⁴²

4 Záró megjegyzés és a soproni népszavazás

Kétség sem férhet hozzá, hogy a magyar ügy rendezése a háború után és az új határok nagyon távol álltak a wilsoni alapelvektől: jelentős számban kerültek szomszédos országok uralma alá olyan magyar nemzetiségű néptömegek, akik viszonylag homogén csoportokban éltek a határok közelében. Ebből a szemszögből az ezeken a területeken tartott népszavazás több mint valószínű, hogy eltérő eredményt hozott volna. A fő kérdés azonban az, hogy mennyire volt alkalmas a magyar taktika arra, hogy megváltoztassa a szövetséges erők terveit. A történelemtudomány természetesen nem foglalkozik olyan kérdésekkel, hogy „mi lett volna, ha...”. Mindamelllett nyilvánvaló, hogy Magyarország területi integritásának fenntartása nem tűnt valószínűnek, még ha a magyar békekezelet a történelmi és gazdasági érvek mellett előállt egy népszavazás iránti általános kérelemmel is. Ausztria ebből a szempontból eltérő, de talán hatékonyabb stratégiát választott: az osztrák kormány mintegy adottságként elfogadta a Habsburg birodalom felbomlását, de ragaszkodott az ország egyértelműen németajkú részének megtartásához. Ezáltal hitelesen tudott utalni az önrendelkezés elvére és követelhetett népszavazást minden olyan területen, ahol a lakosság többsége német volt. Ausztria még így is csak egyetlen népszavazást tudott kiharcolni a klagenfurti területen, továbbá sikerült megszereznie Burgenland nagyobb részét, azaz Nyugat-Magyarország főként osztrákok lakta területét.⁴³ A magyar delegáció csak azt követően hozakodott elő egy részletesebb javaslattal a népszavazás tekintetében, hogy megkapta a békeszerződés hivatalos feltételeit, tehát akkor, amikor már elhanyagolhatóan kevés esély volt a Legfelsőbb Tanács legalább néhány tagjának meggyerésére. Talán, ha a magyar

⁴² M. Kir. Külügyminisztérium 1921, *i. m.* Vol. II, 487–488. Vö.: Deák 1942, *i. m.* 552.

⁴³ Galántai 1990, *i. m.* 77–78.

diplomácia már a legelejétől néhány tisztán magyar határmenti régióra összpontosított volna és ragaszkodott volna a népszavazás megtartásához ezeken a területeken, ahelyett, hogy a régi Magyarország történelmi integritását hangsúlyozta, nagyobb esély kínálkozott volna a békefeltételek megváltoztatására.⁴⁴ Ezt a viselkedést azonban az anyaországban mint megbocsáthatatlan meghátrálást értékelték volna, belpolitikai szempontból gyakorlatilag lehetetlen lett volna ilyen magatartást tanúsítani. Miként Murber Ibolya is rámutat: a háború végén a magyar kormánynak nem volt széles körben elfogadott olyan állameszméje, amellyel a Magyarország területi integritásán alapuló hagyományos koncepció helyettesíthető lett volna.⁴⁵ Ez valószínűleg a béketárgyalások során sem volt másként.

A háború utáni rendezéssel kapcsolatban a történelmi Magyarországon tartott egyetlen népszavazást nem a békeszerződés irányozta elő. A saint-germaini szerződés a korábban Magyarország területét képező Burgenlandot (4 500 m², 350 000 lakos) Ausztriának ítélte bármiféle népszavazás nélkül. A lakosság nagy része németül beszélt. Az átadásra kijelölt napon (1921. augusztus 28.) azonban különböző paramilitáris csoportok – részben a magyar kormány támogatásával – megakadályozták, hogy az osztrák csendőrség bevonuljon a területre. Végül megegyezésre került sor Bethlen István magyar miniszterelnök és Johannes Schober osztrák kancellár között, melynek értelmében Burgenland egy részének lakosai, Sopron városa és környéke népszavazással kell eldöntse, melyik országhoz szeretne tartozni. A szavazást december 14. és 16. között tartották, és a többség (65%) Magyarországra szavazott. Burgenland fennmaradó (nagyobbik) része Ausztriához került.⁴⁶

⁴⁴ Legalábbis – ahogy Romsics rámutat – a békefeltételek kritikája a magyar kormány képviselőiben nagyobb együttérzést váltott volna ki, ha ez a kritika nemzeti alapelven nyugodott volna. Romsics 2007, i. m. 130.

⁴⁵ Murber Ibolya: Az osztrák és a magyar válságkezelés 1918–1920. Hasonlóságok és különbségek a közös birodalom összeomlását követően. In: *Századok* 2018/6, 1301.

⁴⁶ Ormos Mária: *Civitas fidelissima. Népszavazás Sopronban 1921.* Győr: Gordiusz Kiadó. 1990; Zsiga Tibor: Mikor volt az első népszavazás? In: *Beliügyi Szemle* 1990/2, 78–83.

Felhasznált irodalom

- Cumming, Caroline King – Pettit, Walter William (eds.): *Russian-American Relations, March, 1917 – March, 1920. Documents and Papers*. New York: Harcourt, Brace and Howe. 1920.
- Deák, Francis: *Hungary at the Paris Peace Conference. The Diplomatic History of the Treaty of Trianon*. New York: Morningside Heights – Columbia University Press. 1942
- DiNunzio, Mario R. (ed.): *Woodrow Wilson: Essential Writings and Speeches of the Scholar-President*. New York – London: New York University Press. 2006.
- Domokos László: *Kis káté a Magyarországon élő nemzetek önrendelkezési jogáról*. Budapest: Lantos A. Könyvkereskedése. 1919.
- Eichner, Karsten: *Briten, Franzosen und Italiener in Oberschlesien 1920–1922. Die Interalliierte Regierungs- und Plebiszitkommission im Spiegel der britischen Akten*. [Beihefte zum Jahrbuch der Schlesischen Friedrich-Wilhelms-Universität zu Breslau, Josef Joachim Menzel (ed.), issue XIII.] St. Katharinen: Scripta Mercaturae Verlag. 2002.
- Fräss-Ehrfeld, Claudia: *Geschichte Kärntens*, vol. 3, issue 2: *Kärnten 1918–1920. Abwehrkampf – Volksabstimmung, Identitätssuche*. Klagenfurt: Johannes Heyn. 2000.
- Galántai József: *A trinononi békekötés 1920. A párizsi meghívástól a ratifikálásig*. Budapest: Gondolat Kiadó. 1990.
- Hart, Albert Bushnell (ed.): *Selected Addresses and Public Papers of Woodrow Wilson*. Honolulu, Hawaii: University Press of the Pacific. 2002.
- Held, Hermann J.: Der Friedensvertrag von Versailles in den Jahren 1919–1923. In: *Jahrbuch des öffentlichen Rechts der Gegenwart* 12(24) 1923, 313–403.
- Heuer, Jürgen: *Zur politischen, sozialen und ökonomischen Problematik der Volksabstimmungen in Schleswig 1920*. [Beiträge zur Sozial- und Wirtschaftsgeschichte, Vol. 5] Kiel: Kommissionsverlag Walter G. Mührlau. 1973.
- Jayne, Allen: *Jefferson's Declaration of Independence: Origins, Philosophy, and Theology*. Lexington, Kentucky: The University Press of Kentucky. 1998.
- Karch, Brendan: *Nation and Loyalty in a German-Polish Borderland. Upper Silesia, 1848–1960*. Cambridge: Cambridge University Press. 2018.
- Lansing, Robert: *The Peace Negotiations*. Fairfield, IA: 1st World Library – Literary Society. 2004.
- MacMillan, Margaret: *Paris 1919: Six Months that Changed the World*. New York: Random House. 2002.
- Manela, Erez: *The Wilsonian Moment. Self-Determination and the International Origins of Anticolonial Nationalism*. New York: Oxford University Press. 2007.

- M. Kir. Külügyminisztérium (szerk.): *A magyar béketárgyalások. Jelentés a magyar békeküldöttség működéséről Neuilly s/S.-ben 1920 januárius-március havában*. Vol. I-II. Budapest: M. Kir. Tudományegyetemi Nyomda. 1921.
- Mattern, Johannes: *The Employment of the Plebiscite in the Determination of Sovereignty*. Baltimore: The Johns Hopkins Press. 1921.
- Murber Ibolya: Az osztrák és a magyar válságkezelés 1918–1920. Hasonlóságok és különbségek a közös birodalom összeomlását követően. In: *Századok* 152(6) 2018, 1293–1320.
- Münch, Fritz: Saar Territory. In: Bernhard, Rudolf (ed.): *Encyclopedia of Public International Law*. vol. IV, 1. Amsterdam: North-Holland. 2000, 271–273.
- Ormos Mária: *Civitas fidelissima. Népszavazás Sopronban 1921*. Győr: Gordiusz Kiadó. 1990.
- Romsics Ignác: *A Trianoni Békeszerződés*. Budapest: Osiris Kiadó. 32007.
- Romsics, Ignác: *Hungary in the Twentieth Century*. Budapest: Corvina Kiadó – Osiris Kiadó. 1999.
- Szarka László: A magyar békejegyzők érvrendszere és a trianoni békeszerződés. In: Szarka László (szerk.): *Duna-táji dilemmák. Nemzeti kisebbségek – kisebbségi politika a 20. századi Kelet-Közép-Európában*. Budapest: Ister Könyvkiadó. 1998.
- Thürer, Gerhard: *Das Selbstbestimmungsrecht der Völker mit einem Exkurs zur Jurafrage*. Bern: Stämpfli. 1976.
- Valentin, Hellwig – Haiden, Susanne – Maier, Barbara (eds.): *Die Kärntner Volksabstimmung 1920 und die Geschichtsforschung. Leistungen, Defizite, Perspektiven*. Klagenfurt: Verlag Johannes Heyn. 2001.
- Vecseklyó József: *Az Amerikai Egyesült Államok népének Függetlenségi Nyilatkozata*. Budapest: Rózsavölgyi. É. n.
- Wambaugh, Sarah: *Plebiscites since the World War. With a Collection of Official Documents*. Vol. I. Washington: Carnegie Endowment for International Peace. 1933.
- Wilson, Tim: Fatal Violence in Upper Silesia, 1918–1922. In: Bjork, James et al. (eds.): *Creating Nationality in Central Europe, 1880–1950. Modernity, Violence and (Be)longing in Upper Silesia*. New York: Routledge. 2016, 53–86.
- Wilson, Woodrow: *Address of President Wilson Delivered at Mount Vernon, July 4, 1918*. Washington. 1918.
- Zenner, Maria: *Parteien und Politik im Saargebiet unter dem Völkerbundsregime 1920–1935*. Saarbrücken: Minerva-Verlag Thinner & Nolte. 1966.
- Zsiga Tibor: Mikor volt az első népszavazás? In: *Belügyi Szemle* 1990/2, 78–83.

